

Wstęp

Jeszcze wśród myślicieli pierwszej połowy XIX wieku dominował pogląd utożsamiający podmiot dziejów z całą ludzkością, ale już w drugiej połowie tego stulecia zaczęto ujmować dzieje przez pryzmat wielu podmiotów zbiorowych. Niemniej jednak koncepcje, które podkreślały typologiczną różnorodność cywilizacji, stały się cechą charakterystyczną myśli historiozoficznej dopiero w początkach wieku XX. Tendencja ta znalazła wyraz także w ówczesnej historiozofii polskiej, przy czym rodzime teorie podejmujące problem dziejów z perspektywy pluralizmu cywilizacyjnego nie były pozbawione znamion oryginalności. Z pewnością nie sposób odmówić jej teorii Feliksa Konecznego (1862—1949), który, obok Erazma Majewskiego (1858—1922), zaliczany jest do najwybitniejszych polskich teoretyków cywilizacji.

Oryginalność historiozoficznej koncepcji Feliksa Konecznego przejawia się już w jego definicji cywilizacji, która zrywa z dotychczasowymi sposobami interpretacji pojęcia i zastępuje je ujęciem strukturalistycznym. Cywilizacja, rozumiana jako „metoda ustroju życia zbiorowego”, miała organizować życie zbiorowe we wszelkich jego aspektach, bez dzielenia go na materialne i duchowe. Z kolei uznanie nierozzerwalności potrójnego splotu walki o byt (obejmowała walkę o byt materialny, byt umysłowy oraz byt moralny) sprawiło, że zbędne stało się też jakościowe odróżnianie cywilizacji od kultury.

Różne przyczyny, wydaje się jednak, że chodziło głównie o względy światopoglądowe, spowodowały, że sformułowana przez Konecznego teoria cywilizacji kilkadziesiąt lat nie budziła większego zainteresowania polskich uczonych. Wcześniej została dostrzeżona i doceniona poza granicami kraju, a pierwszą próbę syntetycznego ujęcia filozoficznego dorobku Konecznego podjął profesor uniwersytetu w Moguncji Anton Hilckmann (1900—1970), który opublikował ponad

dwadzieścia artykułów na ten temat. Teoria polskiego myśliciela zyskała również uznanie Arnolda J. Toynbeego, który napisał przedmowę do angielskojęzycznej wersji dzieła *O wielości cywilizacji* (*On the Plurality of Civilizations*. London 1962). W Polsce większe zainteresowanie historyków i filozofów wzbudziła ona dopiero pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku. O zmianie nastawienia do twórczości F. Konecznego świadczą nie tylko coraz liczniejsze wydania jego prac (między innymi reprinty książek opublikowanych wcześniej w Londynie), ale także artykuły i opracowania naukowe oraz monografie poświęcone teorii „wielości cywilizacji”¹. Liczne spośród poruszonych w niej problemów nadal pozostają otwarte, a ich dotychczasowa interpretacja, dokonana zarówno w polskich, jak i zagranicznych opracowaniach, nie jest wyczerpana. Można zatem przyjąć, że rozważania zawarte w tej książce są próbą ujęcia historiozoficznych poglądów Konecznego w kolejny schemat interpretacyjny, który oczywiście mógłby być przyczynkiem do dalszych dyskusji. Przedmiotem dociekań są nie tylko najważniejsze aspekty teorii polskiego historiozofa, ale w związku z tym, że teoria owa była wyrazem ogólniejszej tendencji w europejskiej refleksji nad dziejami, porównuje się ją również z innymi sformułowanymi w tym okresie koncepcjami pluralizmu cywilizacyjnego. Należy zaznaczyć, że w pracy świadomie pominięto kwestię ideologicznego wymiaru koncepcji F. Konecznego, ponieważ wydaje się, że w przyjętym modelu interpretacyjnym mogłaby ona jedynie skomplikować obraz rozważanych zagadnień historiozoficznych.

Wiele emocji budzą zwłaszcza poglądy filozofa na temat cywilizacji żydowskiej, ale trudno zaprzeczyć, że w jego teorii rozważania na temat tej cywilizacji zawierają wyjątkowy ładunek emocjonalny o negatywnym zabarwieniu.

Książka została podzielona na cztery podstawowe rozdziały.

Przedmiotem rozdziału pierwszego jest stanowisko F. Konecznego wobec metody uprawiania filozofii dziejów. Poprzedzono je omówieniem głównych tendencji metodologicznych w historiozofii przełomu XIX i XX wieku oraz prezentacją tych koncepcji, które w przekonaniu polskiego myśliciela wywarły decydujący wpływ na powstanie i utrwalenie zarówno spekulatywnego, jak i empirycznego nurtu w refleksji nad dziejami. W związku z dającą się zauwa-

¹ Zob. między innymi: J. Skoczyński: *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*. Kraków 1991; I d e m: *Koneczny. Teoria cywilizacji*. Warszawa 2003; L. Gawor: *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego*. Lublin 2002; I d e m: *Feliksa Konecznego historiozoficzna nauka o cywilizacji*. W: *Z dziejów filozofii polskiej dwudziestego wieku. Myśl nieznaną, mało znana i znana*. Red. L. Gawor. Lublin 1992; S. Jedynak: *Aksjologiczne zagadnienia rozwoju cywilizacji według Feliksa Konecznego*. „Przegląd Humanistyczny” 1988, nr 3; S. Borzym: *Filozofia polska 1900—1950*. Wrocław 1991, s. 178—180; A. Walicki: *Filozoficzna problematyka w socjologii na tle ideologii politycznych i prądów umysłowych epoki*. W: *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815—1918*. Red. A. Walicki. Warszawa 1986, s. 391—398; M.A. Krąpiec: *O ludzką politykę!* Warszawa 1996, s. 277—302; Z. Pucek: *Feliksa Konecznego zarys nauki o cywilizacji*. Kraków 1972.

żyć w późniejszej fazie rozważań zmianą nastawienia Konecznego wobec krytykowanej wcześniej metody dedukcyjnej, w rozdziale podjęto także problem modyfikacji jego metodologicznego stanowiska.

Drugi rozdział otwiera zagadnienie zmian w zakresie podmiotowości dziejów, jakie dokonały się w historiozofii na początku XX wieku. W dalszej części rozdziału analizie poddano problem istoty cywilizacji, a także jej relacji do kultury. Przedstawienie propozycji F. Konecznego na tle różnych sposobów rozumienia i definiowania obydwu pojęć umożliwia uchwycenie tych elementów, które stanowią oryginalny wkład polskiego historiozofa w szeroko rozumianą teorię cywilizacji. Głównym przedmiotem rozważań w ramach tego rozdziału jest jednak kwestia wyodrębnienia i usystematyzowania czynników mających decydować zarówno o powstaniu, jak i zróżnicowaniu cywilizacji. Zagadnienie rozpoczyna podział dziejów na dwie przeciwstawne epoki: epokę przedogięnną i epokę ogięnną; następnie analizie poddane zostały czynniki kreujące cywilizacje, które zgodnie z założeniami tej teorii nie są tożsame z czynnikami wywołującymi różnice między nimi. Kontekst problemowy stanowią także rozważania na temat zależności cywilizacji od rozwoju techniki, rasy, języka i religii. Rozdział zamyka rekonstrukcja poglądów F. Konecznego wyjaśniających przyczyny zróżnicowania cywilizacyjnego.

Kolejny, trzeci rozdział poświęcono charakterystyce siedmiu cywilizacji, które F. Koneczny zalicza do współczesnych nam metod organizacji życia zbiorowego. Kryteriami stanowiącymi podstawę ustalania właściwości poszczególnych cywilizacji są czynniki określone w poprzednim rozdziale. W tym fragmencie pracy podjęto również problem aksjologicznego wymiaru analizowanej koncepcji.

W związku z tym, że jednym z zadań, jakie Koneczny stawiał swojej nauce o cywilizacjach, było odkrycie w dziejach trwałych zasad i prawidłowości, zagadnienie to stanowi treść następnego, ostatniego już rozdziału. Rozważaną koncepcję prawidłowości historycznych poprzedza prezentacja teoretycznego stanowiska F. Konecznego na tle problemu przewyżczenia ewolucjonizmu w historiozofii.

Oddzielny fragment pracy stanowi nota biograficzna, która oprócz podstawowych faktów z życia Konecznego zawiera również tytuły jego najważniejszych dzieł, w tym między innymi prac historycznych, które ze względu na zakres tematyczny rozważań nie zostały uwzględnione w bibliografii.